

Az elrabolt miniszterelnök emberi drámája

Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.*

Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2006

Csaknem fél évszázaddal a papírra kerülésük után végre napvilágot láthattak a kommunista hatóság által eddig titkolt főljegyzések, amelyeket a vérbefojtott forradalom, majd a jugoszláv nagykövetségről való elraboltatás után a romániai deportáltsága hónapjaiban készített Nagy Imre. A vaskos kötet azért is jelentős, mert az 1956. november végétől 1957. február közepéig íródott **Gondolatok, emlékezések** c. visszatekintő politikai elemzés és kritika mellett a miniszterelnöknek a címzetekhez ritkán eljutó leveleit és a vele folytatott beszélgetések jegyzőkönyveit is tartalmazza. S mindez egy életpálya számvetése is. Akkor is, ha (miként Kende Péter írja az előszóban): „Nagy többé-kevésbé tisztában volt vele, hogy lényegében már a vádlottak padján ül... (...) Ezért aztán tollát nemcsak az önvizsgálat és a történeti megértés szándéka vezette, hanem az a hallgatólagos tudat, hogy mindaz, amit papírra vet, akarva-akaratlanul egy *védőirat* része is.” Azonban ennek dacára sem szoríthatja háttérbe az óvatosság a nemzete érdekeivel azonosulni tudó embert, akit az életének veszélyeztetettsége sem tudott kivetkőztetni a magyarságából.

Ennek köszönhetően a XX. század magyar politikusai között a jobboldali gróf Teleki Pál mellett – Nagy Imre személyében – a baloldalon is találunk rendkívüli egyéniséget. Nem azért, mert a posztsztálinista tisztogatások áldozata lett, s olyan bűnökért ítélték egy kirakatperben halálra, amelyeket nem követett el. Inkább amiatt, minthogy a rendkívül nehéz forradalmi körülményekben a kezdeti ingadozásai dacára is végül kiharcolta magának azt az erkölcsileg tiszta politikai pozíciót, amelyet – mint a lehető legteljesebb baloldali igazságot – a kivégzése percéig védett.

Nagyot az október 23-án peregni kezdő események kényszerítették addig vállalt dogmáinak a magyar valósággal való szembesítésére. Ezzel együtt a szóban forgó könyv anyaga arról is tanúskodik, hogy a miniszterelnök az ország valós érdekeit szolgálja igyekezve rostáltatott ki Rákosiék diktatúrájában, s került rövid ideig az élre 1953-ban, hogy az újabb háttérbe szorítását követően közkivánságra kényszer-

rüljön ismét vezetői szerepbe. A forradalom leverését követő fogsága idején a helyét szovjet segítséggel árulóként elfoglaló Kádár János ui. többféleképpen próbálta megnyerni az érdekeinek a legitim kormányfőt, hiszen amennyiben az utóbbi beletörődik a szovjet hatalom visszatérésébe, és a kompromisszumot hazugságokkal, antedatálásokkal (korábbi keltezéssel) is kész támogatni, akkor, ha nem is valószínű a korábbi politikai pozíció megtartása, de a mártíromság mindenképpen elkerülhető lett volna. Ehelyett a családjával együtt szorongó deportált kormányfő, azoktól eltérően, akik a korábbi években (miként pl. Kádár és társai) a testi-lelki megkínóztatásaik során hatalomvágyból, a korlátoltak hitbuzgalmából vagy az életüket féltve, a kínzóik elvárásai szerint változtatták meg addigi meggyőződésüket, önmagához hűen elméletileg és erkölcsileg megindokolta a forradalom napjaiban tanúsított magatartását, s ennek szellemében tett javaslatokat az időközben Kádár vezetésével törvénytelenül és a megtorló erőszak jegyében működni kezdő új kormánynak.

Miként Vida István történész bevezetőjéből és az általa készített jegyzetéből kitűnik, Nagy nem a forradalom elfogadásával kapcsolatos vonakodását igyekszik rekonstruálni, hiszen az ő körülményei között és az időszerű politikai kérdésekre adott válaszaiban erre nincs sem lehetőség, sem pedig szükséglet. Ő az alaptörékvését, tevékenységének súlypontját tudatosítja, miközben a kikerülendő visszarendezésre és a kézenfekvő megoldásokra figyelmeztet, különös tekintettel a sztálinizmustól (és a nyugati imperializmustól) függetlenedő el nem kötelezett országok politikájára. Ami által az alacsony származásával járó előítéleteit ellensúlyozhatta. Mert a kisparaszti sorból indulónak sokáig kellett magát áltatnia azzal, hogy rajta és a családjához hasonlóknak a tömegén csak a Nagy Testvér segíthet. Ennek megfelelően Nagy Imre mindhalálig tartó ideológiai fölvértéződésére a Szovjetunóban kerülhetett sor, ahol mint kívülálló nem érzékelhette közvetlenül a sztálini csisztkák működését, miközben tehetetlenül volt kénytelen tapasztalni hazája hitleriz-

musnak való fokozódó kiszolgáltatottságát. Ez utóbbi miatt érezte magát igazolva az egész emberiség számára szebb jövőt ígérő szovjet rendszer melletti elkötelezettségében.

Ezzel szemben a **Snagovi jegyzetek**, az 1945 utáni időszakot tekintve át, melynek kezdetén Nagy Imre miniszterként kezdeményezhette a földosztást, az új világrendért folytatott egyre reménytelenebbé váló harcról szól. Hogy a kommunizmus hátrafelé vezető útnak is lehet az igazolója, azt Nagy a negyvenes évek végétől, a Rákosi-diktatúra kialakulásától, az általa is kikerülhetetlen konfliktushelyzetek révén tapasztalhatta. Ekkortól gyökeresedik meg benne annak tudata, hogy mindenekelőtt a vele látszólag azonos célokat vallóktól kell féltenie nem pusztán az osztályharcban önzetlenül kiküzdött pozícióját, hanem az életét is. Hogy 1953-ban, Sztálin halálát követően mekkora nyomásnak volt kitéve az őt nacionalizmussal rágalmozó Rákosi-klikk részéről az ország változást sürgető súlyos körülményei között, arról a szívrohama tanúskodik, hiszen ennek következtében kellett 1955-ben kórházba vonulnia. Ezzel összefüggésben vallja be az egyik beszélgetésében a félreállítására kapcsán: „Két éven keresztül naponta erről beszéltem, hogy le fognak tartóztatni, ki fognak végezni, agyonlőnek vagy felakasztanak, mert Rákosi ezt mind megígérte, és ha lehetősége lett volna, ezt megtette volna. Ő akkor akarta ezt megtenni, amikor erre már nem volt lehetősége. Meg kell mondanom, hogy én akkor sem, és sohasem lettem volna képes megváltoztatni a véleményeimet.” (243. p.)

Ekkorra már közvetlenül szembesülhetett a kommunista hatalom ördögi arcával. A munkatársai egy részét bebörtönözték, vagy hamis vádak alapján kivégezték. Őt föltehetően a Szovjetunióban való iskolázottsága, az ideológiai fölkészültsége mentette meg. S talán az, amit a Rákosi-klikk a legkevésbé szeretett benne: a tősgyökeres magyarsága s a néptömegek érdekeit a porondra lépésétől kezdve méltányoló emberségessége. Nagy a visszaemlékezései szerint mindenestre tisztában volt vele, hogy a Rákosi-pártiakkal való iszapbirkózásának pillanatnyi erőegyensúlya a keleti birodalom pillanatnyi érdekeitől függött.

A **Snagovi jegyzetek** tanúsága értelmében a másodszor is kinevezett miniszterelnök ahelyett, hogy elfojtani igyekezett volna a forradalmat, a kezdeti tanácsalanságát követően egy megújult, népi demokratikus, baloldali dominanciájú nemzeti állam megteremtésére igyekezett mozgósítani a magyarságot. Ekkor már – kimondatlanul – Tito példája is bátorította, s jóhiszeműen azt gondolta, hogy a déli szomszédnak és a nyugati világnak érdeke a kisebb államoknak a Szovjetunió gyámsága alóli felszabadulása, füg-

getlenedése. Tragikusan tévedett, s ezért – önvédelemből, tehát túlbizonyításként – annál görcsösebben kell ragaszkodnia a marxizmus és a leninizmus ideológiájához, akkor is, ha az a korábbi évtizedekben – a fasizmus legyőzését nem számítva – sokkal inkább értékpusztító, mint értékteremtő erőnek bizonyult.

A Hruscsov-éra formálisan számolt le a sztálinizmussal. Ennek kritikájában Nagy annál indulatosabb és élesebb, minthogy a Magyarországon bekövetkezett hatalomváltásban azoknak az erőknek a továbbélését, alakváltását féli, amelyek továbbra is az ő életére törnék. A magyar parasztság és munkásság vereséget szenvedett, az „új osztály” (Đilas kifejezése) megváltoztatott jelszavakkal ismét igába próbálja hajtani. Ez azonban – meglehetősen csupán látszólag, tehát a nacionalizmus vádjának ellensúlyozásaként – nem csökkenti Nagy Imrének a Kommunista Párt megváltó szerepéhez való ragaszkodását. Habár a magyar társadalmi viszonyokat csak a többpártrendszerrel próbálná mozgásba hozni. A megváltozott s egyre romló körülmények között azonban ez sem jelenthet többet erkölcsi hűségénél és utópiánál. Mert jóllehet az elrabolt miniszterelnök nem volt antiszemita, a Rákosi-klikk nemzetsorvasztó manipulációin okulván, a nemzeti szempontok fokozottabb érvényesítésével formálta volna a társadalmat (az átmeneti korszakban) plurálisra. Mintha a magyar parasztság és részben a munkásság egy részét nem a vallásosság és a magántulajdon tisztelete irányította volna a közéleti állásfoglalásaiban! Nagy elképzelésében az egyre nyilvánvalóbb előnyeinek fogva, tehát az önértéke által kellett volna a minőségileg újnak idővel fölülmúlnia, érvénytelenítenie a régit. Végső soron a XIX. és XX. század fordulójának újromantikus szemléletéhez való ragaszkodásról van szó akkor, amikor a politikustársainak nagy többsége már csak a hatalomszerzés és a pozícióvédelem eszközének tekintette a marxizmus-leninizmus materialista ideológiáját.

Nagy Imrében természetesen a keresztény értékek is működhetek, különben nem méltatlankodott volna Snagovban, amikor még megkülönböztetően bántak vele és a családjával, hogy a szomszédos villákban raboskodó politikai híveinek az ellátása szerényebb volt az övének. Ez akkor is az igazságérzet fontosságát hangsúlyozza ki az elrabolt miniszterelnök mentalitásában, ha Kádár János felülkekedésének, kétszínűségének tanújaként a följegyzéseiben képtelen minden vonatkozásban egészen pontosan, indulatmentesen rekonstruálni riválisa (utódja) szovjet invázió alatti, ill. azt megelőző jellemtelen magatartását. Annál kevésbé lehet a tudós politikus elfogulatlan, mivel annak az

embernek a tetteit kénytelen keményen bírálni, aki elképesztő pálfordulásainak köszönhetően került a magyar társadalom csúcsára. Rágalmazó szándékról természetesen itt már csak azért sem lehet szó, mert Nagy, a forradalom eseményeinek ellenforradalomként való minősítését tapasztalva a sajtóban és a rádióban, mind valószínűbbnek tartotta saját ügyének bíróság általi megtárgyalását, melynek során – ha a vádak koholtaknak ígérkeztek is – a védekezésnek, az erkölcsi ellentámadásnak (a becsületes kortársak és az utókor ítéletére számítva) a lehető legtisztábbnak, tanulságot kínálóknak kell lennie.

Nagy Imre vallomásainak és kritikáinak az igazságfedezetük miatt kellett évtizedekig várniuk, hogy napfényre kerüljenek. Azért tehát, mert annak a társadalomerkölcsileg minősíthetetlen előéletű Kádár Jánosnak a szolgálalkúságát, hataloméhségét és posztsztálinista beállítottságát tárják föl, akinek irányítása alatt évtizedeken át sodródott Magyarország a pusztulása felé. S azért is, mivel a kommunista jó szomszédság érdekeit is sértik azzal, hogy akaratlanul is egylényegűnek mutatják a nagyhatalmi érdekeknek közvetlenül vagy közvetve alárendelt román posztsztálinizmust, ill. a jugoszláv titoizmust.

Azt viszont a forradalom tisztelői között sem tudhatták sokan, hogy a volt kormányfőnek a becsületessége eleve eldöntötte a sorsát. Nagy Imre ui. a Sztálin halálát követően lényegében változatlanul birodalmi ambíciójú, szerkezetében változatlan Szovjetuniónak a politikáját is támadja a feljegyzéseiben. Hazai vonatkozásokban pedig a többi között ilyeneket írt: „A pártlap, a *Népszabadság* hasábjain mind gyakrabban írnak a kommunisták helyállásáról. Bírálják, vádolnak, igyekeznek utólag bölcsek lenni. Nagy Imre utat nyitott az ellenforradalomnak, Nagy Imre kommunista létére eltűrte, hogy gyilkolták a kommunistákat stb. Hol voltak, mit csináltak azok a »hősök«, miben mutatkozott meg a »helyállásuk« a legsúlyosabb októberi–novemberi napokban azoknak, akik ma pálcát törnek olyan kommunisták fölött, akik merték vállalni a feladatokat és a felelősséget. A ma hősködők, az utólag bölcselkedők hitvány és undok patkányok módjára viselkedtek; a hajót süllyedni érezték, és fő feladatuknak saját bőrük megmentését tartották. (...) A legbotyolultabb helyzetben, a legnehezebb órákban, amikor minden itt maradt kommunista bátor kiállására és felelősségvállalására volt szükség – Kádár János és Münnich Ferenc, a párt és kormány két felelős tagja – a pártvezetés tudta és beleegyezése nélkül –, posztjukat otthagyták *megszöktek*. (...) Az aljas, gyáva dezertőr Marosánnak tudnia kell, hogy a ma-

gyar kommunisták közül egyedül Nagy Imre volt az, aki fel mert lépni, minden veszélyt vállalva harcolni mert és volt bátorsága leleplezni a Rákosi-féle hóhérbandát, amely a legjobb kommunisták százait kegyetlenül kivégeztette.” (166-167., 168. p.)

A volt kormányfő azzal is a diktatúra elevenjébe vág, amikor kifejti a meggyőződését, mely szerint a forradalmat az váltotta ki, hogy a Rádió elzárkózott az ifjúság nyilatkozatának a közlésétől, s emellett az, hogy az ő személyének nem adtak lehetőséget a fiatalok követelésének nyugtázására. Ezek után nem csoda, ha Nagy Imrével (noha legvégül – másképpen nem látva lehetőségét a fogságból való kiszabadulásának és a problémáit nyilvánosságra hozásának – hajlott volna bizonyos kompromisszumokra) közvetlenül nem állt szóba a budapesti vezetés, nem véve figyelembe a titkosszolgálat által készített felvételen hallható kijelentést, amely taktikából elbizonytalanodik a Varsói Szerződés felbontásának szükségességét illetően.

Általában kevés szó esik arról, hogy a miniszterelnök utópiájának – főleg a leszakított országrészek, tehát a kisebbségi sorsban élő magyarok vonatkozásában – reálisabbnak látszó elemei is voltak. Míg ui. Rákosiék azzal igyekeztek megtéveszteni az általuk egyébként idegenként gyűlölt nemzeti érzelmű magyarokat, hogy egyes részek visszacsatolásáról próbáltak megbeszéléseket kezdeni, addig Nagy, szem előtt tartva a Szovjetunióhoz az ilyen kisebb területrendezésekkel szembeni érdektelenségét, a Romániával létesítendő föderáció által vélte tartósan megoldani a jaltai döntéssel ismét idegenbe szakadt vértestvéreinek a létkérdéseit. A **Snagovi jegyzetek** részleteiben is megjelenik olykor az a naiv (vagy taktikából csupán mimelt?) hit, hogy az utódállamok a magyarok iránt jóindulatúak. De hogy nincs szellemi elődök nélkül a Magyarország szomszédjaival való tartalmasabb, perspektivikusabb szövetség gondolata, elég csupán a már évtizedekkel korábban a magyarok népdaljai mellett a románokét is gyűjtő Bartókra hivatkozni, vagy Németh Lászlóra, aki a magyarok között, ill. azok környezetében élő más népekkel való tejttestvériségünkről beszélt a harmincas években.

Nagy Imrével szemben Kádár János, ahelyett, hogy az internacionalizmus e mélyebb, emberségesebb gondolatának jegyében igyekezett volna újjáértékelné az utódállamokkal való kapcsolatokat, az addig elnyomott, nemzeti érzületükben kiélettlen népek nacionalizmusa elől a magyarság problémáinak elhallgatásával tért ki. A sorsukra hagyva nemzetársait...